

ADATOK A „ZRÍNYI-BIRODALOM” GAZDASÁGI ALAPJAIHOZ

Ha a rijekai gyors elhagyja az ősi-modern Karlovacot és valamelyik hegyormon hirtelen feltűnik Ozalj vára (a karlováci modern paloták és gyárak után), az utasok valamelyike bizonyára megszólal a fülkében: Beléptünk a Zrinskiek—Frankopanok (Zrínyiek—Frangepánok) birodalmába (»u carstvo Zrinsko—Frankopansko«). Valóban egész birodalom volt ez a terület — és sokkal inkább, mint ellenfelüknek, az Erdődyeknek a területe —, még a Zrínyiek idejében is, ha nem is képezett már külön államot az államban, mint valamikor, a XIV. században, a Šubićok korszakában. Mert ez a terület, ha megszakításokkal is, de Karlovac—Ozalj vidékétől lehúzódott egészen az Adriáig. Felölelte az ogulini vidéket, a Gorski Kotar hatalmas fenyveseit Skradal, Delnicével, Lučicével, Čabarral, a Kupa menti Bróddal (ahol Tánocsics Mihály rejtőzködött 1847-ben, letartóztatása előtt), valamint a tenger mellék városait és várait is: Trsatot (v. ö. gróf Therszaki—Frangepán) és Hrelint, Vinodolt, Brñbirt (Brñbiri hercegei), Senjt és Modrušt vagy Krk szigetét és Bakart várával és börtönével, kastélyával és templomával, amelyek a dombos részen feküdtek és uralkodtak a család kikötője fölött (ahová hozták a čabari manufaktúrák termékeit), ott az öböl, jól védett helyén... Idetartozott egykor a baranyai Sziget, a Szigetvár, majd később a muravidéki Csáktornya (Čakovec) vidéke is... Valóban birodalom volt ez a hatalmas terület, ha már nem is Mladen Šubić állama és országa (urasága), aki Dalmácia uraként és Bosznia bánjaként szerepel még a Laszowski gyűjtötte kései XVI—XVIII. századbeli okmányokban is.¹⁾

Ebben az okmánytárban Szigetvár és szigetvári Zrínyi Miklós vagy Mladen Šubić már csak itt-ott, ritkán szerepel a levelek, iratok szövegében, de Ozalj és Božjakovina, Kanizsa és Csáktornya, Čabar és Bakar (a manufaktúrák meg a kikötő és raktárak székhelyei), Hrelin, Lučice és Delnice, Skrad meg Ogulin és sok más vár és városka — amely szerepet játszott a Zrínyiek életében — a levelek, iratok keltezésének részét is képezi, jelezve, hogy a Zrínyiek is várból várba költöztek, akár a középkori uralkodók, és a XVI. században, a XVII. század elején is hivatkoznak még — gazdasági tevékenységük közben is — a törökverő szigetvári Zrínyi Miklósrá és az örökhatárvé akaratára vagy a neki tett hűséges, hűbéri szolgálatokra.

Mert erről van főleg szó a Laszowski—Mirković-féle okmánytárban s Mirković előszavában is.²⁾

Témakör szerint így oszthatnók csoportokba ezeket az iratokat, ha némi rendszert igyekeznénk belevinni az anyagba, amely különben, természetesen, csupán az időrendi folytonosságot tartja szem előtt.

Az első csoport tisztára feudális állapotokra vet világot, valamint arra, hogy a Zrínyiek bizonyos fokú szuverenitást képviseltek még a XVII. században is, amennyiben — az anyag tanúsága szerint — sohasem kaptak birtokokat hűbéri adományképpen, hanem, ellenkezőleg, mindegyre ők maguk szerepelnek az iratokban mint adományozók, miközben esetleg a szigetvári Zrínyi Miklósrá vagy talán még Mladen Šubićra is, de sohasem a Habsburgokra, hivatkoznak! Ebben a csoportban tehát főleg birtokadományozásról van szó. Ilyen iratot, forma szerint magánlevelet, igen számosat találunk az okmányok között, akkor is, ha eltekintünk a kisebb számú Frangepán-levelektől, amelyeket itt nem is szándékozunk feldolgozni.

Az első levelek egyikében³⁾ »comes Georgius de Zrinio« »Bakar városunkban« Piero Dentónak házakat adományoz, mert ő már »boldogult apánkat is szolgálta«. Számos más helyen is hivatkoznak a levélíró utódok, mint már említettem, a szigetvári hősré, így például ugyanez a »Georgius comes de Zrinio« másutt is⁴⁾ azzal adományoz némas Mihály Dešićnek, »tengerparti városunk kapitányának«, »Grobnik városunkban« házat, földet, szőlőt, halászati jogot, malmot stb., hogy M. D-nek már »boldogult apánk« is adományozott házhelyet és kertet Grobnikban és Zrínyi György ezt az apja adta adományt is elismeri most — nemesi szabad joggon. Hasonlóképpen a szigetvári Zrínyi Miklós tevékenységére hivatkozik gróf Zrínyi György⁵⁾ akkor is, amikor már nem feudális adományozásról, hanem polgári ügyletről, Piero Dento özvegyének adósságelengedéséről van szó. György ugyanis az özvegy adósságát azért engedi el, mert P. D. már »boldogult apja-ura« életében birtokolta a tenger melléki Grobnikot, Bakart és Hrelint mint e várak kapitánya, és híven szolgálta Zrínyi Miklóst, rendszeresen és hűségesen elszámolt mindenkor, számot adva (gazdasági) tevékenységéről, amiért is György most a még ki nem egyenlített számlák kiegyenlítésétől és általában követeléseitől eláll. Persze ez a levél tulajdonképpen már a második témakörnek azok közé a levelei közé tartozik, amelyekben az ügyletek mind feudális, mind polgári természetűek is egyúttal és új hűbérurakat teremtenek ugyan, de olyan hűbérurakat, akik egyszersmind a pénz- és uszortóke képviselői is. Valószínű, hogy a szigetvári Zrínyi Miklós zsebébe tett legendás 100 arany is — valamilyen polgári kölcsön — és hitelügylet eredménye volt, mert ilyen kölcsön- és hitelügylettel igen gyakran fogunk hamarosan találkozni a második csoport anyagában.

Erdekes feudális tevékenységre vet világot »Nicolaus comes Zrinio« levele is,⁶⁾ amelyben Zrínyi Miklós visszaszolgáltatja Marko Oršić kapitánynak azokat a birtokrészeket, amelyeket Božjalkovinának nevéhez már itt is, és amelyekről (valószínűleg nem saját kezdeményezésére) megállapította, hogy a családi levéltár iratainak tanúbizonyossága szerint még »Mladin«, a dalmát úr és bosnyák bán (Mladen Šubić) sajátított el jogtalanul Oršić elődeitől. Ezért is kötelezi magát a birtok visszaszolgáltatására, mihelyt Magyarországról visszatér. (»Kako iz vugerskoga orsaga dojdem«.)

Az adományozások mégis egyre gyérülnek, évről évre gyakrabban engedik át helyüket a kölcsön- és zálogügyleteknek. Azért még a XVII. század elején, sőt első felében is akadnak olyan adománylevelek, amelyekben, legalább is kifejezetten, nincs szó zálogjogról, hitelügyletről is egyúttal. Néhányat felemlítünk ezek közül is: »Miklous Zriniski« kaszálót adományoz Ozaljban Vicko Batistićnek⁷⁾; »Nocolaus comes Zrinio«⁸⁾ (újra) visszaszolgáltatja Oršićnak a Mladen (Šubić) által jogtalanul elvett birtokot.

Már inkább polgári mint feudális jellemű a Vicko Dešićnek Zrínyi Miklós által nyújtott birtokadomány.⁹⁾ Ebben az iratban ugyanis számunkra furcsán, de akkor természetesen, keverednek el az adományozás, a kölcsönügylet és a kereskedelem ismérvei; mégis, de csupán azért sorolom az adományok közé is ezt az ügyletet, mert arról is szó van a levélben, hogy Dešić családja mindenkor hűséges volt a Zrínyiekhez, és már Z. M. őseitől is kapott birtokot, amit most Z. M. maga is újból megerősít. Viszont egy másik levél nem említ fel semminemű pénzügyletet, s így (ha valószínűleg mégis közrejátszott ebben az ügyletben is azért a pénz), legalább is látszatra, tisztára feudális jellegű ügyet képvisel: ebben ugyanis¹⁰⁾ »Comes Nicolaus et Petrus a Zrin« megerősíti Octavianus Corini nemességét.

Egyre fogynak, egyre ritkábbá válnak az ilyen tisztára feudális jogügyletek. Gróf Zrínyi Péter (Petar néven)¹¹⁾ még elrendeli, hogy szolgáltatásuk vissza az elrabolt birtokot, Pogančecet, Margareta Kasnamak, visszavéve azt a bitortó Nikola Stulačtól, aminthogy hasonlóképpen szolgált igazságot gróf Vuk Therszaki¹²⁾ is, aki szintén elrendeli Klasnić vajdának, hogy — az ogulini vár porkolábjának és embereinek segítségével — vegye és szolgáltsa vissza Pera vajdának azokat a kincseket, amelyeket a Perusić Imro Mudrić harambasa csapata rabolt el tőle. Itt mindenesetre kissé homályban marad, mennyire feudális, általában jogi vagy esetleg tisztára hadi ténykedésről szól a parancs. De hiszen egy időben a kettő között nemigen tettek különbséget. Ez a frangepáni levél lenne időrendben az utolsó ebben

a csoportban, ha nem volna feudális jellegű a »Maria Soffia Löbl Witibe Gräfin von Zrini« levele is,¹³⁾ amelyben jóváhagyja Mikušević benősülését egy Zrínyi birtokrészbe.

A második csoport irataiban némileg keveredik a feudális adományozási és a polgári tőkés hitelügyi jelleg. Jellemző erre a csoportra, hogy nem tartalmaz oly iratot, amelyben valamely kölcsön visszafizetéséről vagy akár csak kamatfizetésről is lenne szó. Így kénytelenek vagyunk egyelőre feltételezni — tekintve, hogy a hitelműjtást egy-egy birtok adományozásával, elzálogosításával viszonyozzák a Zrínyiek (vagy Frangepánok), — hogy ezek az eladományozott birtokok sohasem kerültek vissza a grófi család uradalmi közé, »a Zrínyi—Frangepán birodalomba«, és ez is lett így valószínűleg egyik fő oka a »birodalom« széthullásának, már jóval az 1671-es kivégzések és birtokelkobzások előtt is.

Ilyen zálog- és hitelügyeletet számos levél tartalmaz, és ezek az ügyek szerepelnek a XVIII. században is, mert kevert jellegüknél fogva megfelelnek ez átmeneti időszaknak: a tőkés rendszer kifejlődésének a feudális keretek között. Az első ilyen természetű ügy már alig egynéhány évvel Szigetvár eleste után lép meg egy levélben.¹⁴⁾ Ebben Zrínyi György és Kristóf-Bert Gereciusnak adományoz birtokot »Rybnik városunkban«, annak minden jövedelmével együtt a kapott 200 magyar dukát kölcsön fejében — zálogjogon. Ezzel kapcsolatban több kérdés is felmerül. Az első kérdésre; (a »birodalom« széthullása, a feudalizmus hanyatlása: a birtokszétforgácsolódás folytán) már próbáltunk választ találni.

A második kérdés a kamat kérdése volna. Ezek a levelek arról tanúskodnak, hogy a hitelező — természetesen, de az iratokban kifejezetten is — megkapja a birtokok jövedelmét, haszonélvezetét is, esetleg a malom-, a halászati s más regalia minorra jogokat is — amit busás kamatnak kell tekinteni, hiszen felöleli a feudális birtok összjövedelmét, nem pedig annak csupán egy részét — mint a már kifejlődött polgári társadalom kamata: így százszázalékos uszorakamatnak felel meg!

A harmadik kérdés a hitelező jogi és társadalmi-gazdasági (valóságos) helyzetére keres feleletet. Ezek a hitelezők ugyanis többnyire alárendeltjei (tisztviselői, jószágigazgatói stb.) voltak a Zrínyieknek. Együttal azonban — mint a pénz- és uszortatóke képviselői, mint hitelezők — természetesen följöbe is kerekedtek adósaiknak. Habár még feudális alárendeltjei is a feudális szuverénnek [sőt némileg szuverénnek is], egyúttal olyan polgári egzisztenciákká is válnak, akikről függenek is a hűbérurak — mint adósok —, hiszen nélkülük — akár egy bécsi utat sem tudnak megtenni. Így a Zrínyiek: 1) maguk is — további hűbérúri létük ellenére — polgárokká is válnak. 2) Oly új osztály kialakulásához járulnak hozzá, amelynek többé-kevésbé maguk is alárendeltjeivé lesznek. Észrevétlenül bár: egy új, polgári, világ fejlődik tehát ki a feudális keretek között.

A többi csoport iratai még több bizonyítékot szolgáltatnak majd e feltevésünk, hipotézisünk hihetőbbé, valószínűbbé tételére, ha azután ezek a tételek, tézisek — inkább feltevések, hipotézisek — természetesen még komoly kutatásokra és újabb bizonyítékokra szorulnak is.

Itt egyelőre csupán e csoport további leveleit ismertetjük: Így például »Mi Juraj knez vekovečni od Zrinja« [Mi, György Zrínyi örökös hercege] a Dobra menti Novi [vár] porkolábjának, nemes Ivan Karinčićnak adományozunk hét falut [portát?!] jobbágyostul — a 300 kölcsönadott magyar aranyért.¹⁵⁾ Vagy ugyancsak Zrínyi György ugyancsak Csáktornyán („vu Chakovom Turnu”) zálogba adja Juraj Zebichnek (Zebić) a zákányi birtokot „Rybnik városunkban” viszonzásul a készpénzben és posztóban (!) egy ízben 642, más alkalommal¹⁶⁾ pedig 158, majd legújabban 800 kölcsönadott arany fejében.

Egy bonyolult, kuszált hitel- és pénzügyelet újra visszavarázsol bennünket a szigetvári napokba.¹⁷⁾ Juraj Zebićről szól újra ez az irat is, aki ekkor már bíró — Zrínyi György szolgálatában; tekintve, hogy annak parancsára kell ítékeznie egy olyan birtokpörben, amely az egykori szigetvári Farkašićokkal van kapcsolatban. A kérdéses birtokot ugyanis még Petar Farkašić zálogosította el »arany- és ezüstmarháért«, mert — az irat

szerint — már Petar megboldogult apja, Grgur (Gergely) is sok pénz, arany, ezüst és egyéb úri marhának azokat meg is szerző tulajdonosa volt és mit még a megboldogult kegyelmes öreg Zrínyi írta: Farkašić igaz végrendeletéről van itt szó, amely szerint szerzett marhái felől még Szigeten rendelkezett: »utolsó ágyán«, ha azután ezeket a marhákat [amelyek itt föl vannak sorolva: dukátok, arany- és ezüsttárgyak, bársonyok stb.] erőszak vitte és el, holott Vuk elásta őket; ugyanaz a Vuk, aki Farkašićtyal együtt volt akkoron. Ebből az elásott kincsből magának Zrínyinek is járt 250 dukát, de a török ezt is elvitte ... stb.

Egy másik ügyirat szerint, Juraj, azaz György a nemes Tadiolovićtól vesz át 1500 magyar aranyat, ennek fejében pedig adományozza neki Novak birtokát Bródban (bizonyára a Kupa menti Bródban!), a kastéllyal, robottal és egyéb jövedelmekkel egyetemben, azonban — az ozalji kereskedelem országos jövedelme nélkül!¹⁸⁾

Vuk Lovrinčić és Juraj Klasnić is a 300 kölcsönadott arany fejében válik nemesi birtokossá, hogy később azután vagy ők maguk, vagy utódaik uradalmak jószágigazgatóivá válnának, de egyúttal az akkori uzoratóke nemesi birtokosi képviselőivé is.¹⁹⁾

Zrínyi »Miklovus« is hírül adja jószágkormányzójának, P. Baliardićnak, hogy még 1605-ben »Grgur knez« útján átengedte »knez Čikulin«-nak a (valószínűleg tengermelléki birtokok) borjövendelmét, mindazt amit ezekről a birtokokról a jobbágyok részükre beszolgáltattak. Most azonban szolgáltatassák ezt a jövedelmet vissza (talán a visszaszolgáltattott kölcsön, esetleg a megfizetett kamat ellenében, amely törlesztést azonban Zrínyi Miklós csak úgy tud teljesíteni, hogy újabb kölcsönt vesz föl ugyancsak Čikulintól, amint ezt a levél a továbbiakban sejteti). Már apja átengedte Čikulinnak, folytatja levelét Zrínyi Miklós, a császári szolgálatot, mi pedig neki adományozzuk Oberh kastélyát Ribnik területén jobbágyostul a kapott 2000 dukát ellenében.²⁰⁾ Persze ezek a kölcsönök is csupán ideig-óráig elégségesek. Čikulin hamarosan újabb 2000 aranyat juttat »comes de Zrinio«-nak,²¹⁾ sőt Muškovec-Milašinić is egy birtok fejében nyújtja Zrínyi Miklósnak az egyelőre igényelt 100 magyar arany hitelt,²²⁾ hogy »Comes Nicolsus perpetuus de Zrinio« már néhány hónap múlva 2400 dukátot igényeljen újabb hitelezőjétől, Juraj Dovolićtól, aki ennek fejében a Zrínyiek egyik ozalji birtokát kapja, zálogjogon, robotostul, jövedelmestül.²³⁾

Néhány év múlva »Miklovs Zrinski« Tadiolović Kristófnak adja a megbízást, hogy vegyen számára 200 aranyért lovakat, amiért egy ozalji birtokot és novaki kastélyát kapja cserébe.²⁴⁾ Már másfél év múlva ugyancsak »Miklovus« Zrínyi a boldogult Ivan Janković özvegyének, Zerémy Sárának adja el egyik birtokát (örökáron, vagy valószínűleg zálogba, egy kölcsön fejében?!) az 1600 magyar aranyért, amit neki Bodor János adott át. A pénzre azért van szüksége, mert Prágába kell utaznia, ahol is át fogja venni Zrínyi János marháit, ami — százezer arany értékben — jár neki a nagybácsitól. Sajnos, nem értesülünk róla, felvette-e Miklós ezt a horribilis kincset — és főleg: rendezte-e általa kölcsönügyeit, visszanyerve esetleg elzálogosított birtokait és jövedelmeit?! Ebben nemigen hiszünk, habár lehetségesnek tartjuk is ezt, sőt azt is, hogy most már a Zrínyi család maga lépett fel mint hitelező és a pénzsűzora és kereskedelmi tőke főúri képviselője. Mégis, kevéssé hiszünk e fordulatban, mert ilyenmő okmányok helyett már néhány hónap múlva is újabb kölcsönökről, újabb eladósodásról kapjuk a hírt.²⁵⁾

Számos ügyirat értesít ugyanis további kölcsönfelvételekről, többek között Marko Oršićtól is, aki Gerdun birtokát kapja a szolgáltatott 400 aranyért, amelynek egy részét, 100 aranyat készpénzben, más részét borban és egy lóban juttatott Zrínyi Miklósnak.²⁶⁾ Hogy csak egynéhány ügyet ragadjak ki a többi közül: 1617. VII. 19-én a Vojnovićok (Gaspar, Petar) kapják zálogba a Zrínyiek egyik birtokát, hogy 1621. III. 27-én Ivan Kasnić kapjon két crkvenicai pusztát — amelyet ő azután halban viszonzoz »da ga nima niedan bantovat od naših ljudi« — senki se bántsja, zavarja meg a birtokban a mieink közül).²⁷⁾

Petar Zrinskinek is, kifejezetten is, pénzre van szüksége (»krunto« »summa pinez«, azaz »kegyetlen« szüksége van a »pénzösszegre«), amiért

hitelező szolgájának, Petar Budetićnak birtokot adományoz, hogy azután »Nicolsus és Petrus comes a Zrin« a delnicei és lučicei jobbágyságok hegyi legelőit engedje át a hitelező tengeremlékieknek 1000 jávovevező fejében.²⁹)

Itt azonban már valószínűleg fordulat előtt állunk. Mindaddig — talán, sőt valószínűleg — fogyasztási hitelekrol volt szó, most azonban — újból csak igen valószínű feltevésről van szó! — hihetőleg egy kereskedelmi (esetleg hadi-) flotta felszerelését teszik a Zrínyiek az ügylettel lehetővé — a tengerparti halászközhöz, mesterekhez fordulva, nekik adva ki ezt az ipari megrendelést, tekintve, hogy — legalább egyelőre — nem rendelkeznek saját kézművesipar, saját hajóépítő manufaktúra fölött. Más forrásokból tudunk szövőipari és nehézipari manufaktúráikról (Čabarban vagy más főúri családban — Samoborban), de hajóépítő, vagy akár evezőkészítő kézműiparról nem láttunk még XVI—XVII. századbeli okmányokat. Mégis a kisemberek összefogása egy nagyobb ipari munka, ipari rendelés lebonyolítására feltétlenül a manufaktúra alsó fokára, vagyis a »Verlagsistem« kezdetekre vet fényt a hűbérurak mint megbízók szervezésében.

Az ötvenes években itt-ott még rábukkanunk hitel- és zálogügyletekre³⁰) — mégis az ilyen fajtájú keveredése a hűbéri és polgári szerződésnek egyre ritkábbá válik már a XVII. század második felében.³¹)

Helyenként azért még az összeesküvés leleplezése és Petar Zrínski meg Frankopan stb. kivégzése után is akadnak ily kölcsönügyletiratok az okmányok között. Így a klarissa-rendfőnöknő, »Judith Petronila a Zrin, abbatisa indigna ordinis s. Clarae«, Petar lánya mint apáca-fejedelemasszony is még a szinte már leltári tárgyhoz, a családi Čikulinhöz fordul, ha megszorul ő maga vagy a kolostor. Érdekes, hogy ugyanakkor politikai információt is általa szerzi be, amikor például afelől érdeklődik: Mit tud Čikulín Thökölyről vagy testvéréről, Zrínyi Ilonáról. Az 1680—1690. évek kölcsönügyei már elvesztik feudális-polgári kevert jellegüket, és teljesen polgári hitel természetét öltik magukra, esetleg kamatoztatják már a Zrínyiek saját, leltébe helyezett pénzüket is, amelyből azután esetrel felvesznek egy-egy éppen szükséges összeget. Lehet ugyan, hogy ez inkább az egyházi kölcsönügyek jellegzetessége. Mégis, a feudalizmus így is, úgy is valóban hanyatlóban van, legalább is egyházi szerzetesi és főúri körökben, mint a gyűjtemény egyes iratai tanúsítják.³²)

A pénz- és uzoratóke mellett megjelenik ebben a korban a kereskedelmi tőke is, a Zrínyiek birtokain talán mégis valamivel későbbi fokon az uzoratóke kifejlődésénél. Ha egy-két oly esettől eltekintünk, amelyekből csupán következtethetünk bizonyos fokú kereskedelemre a Zrínyi-radalmakon, világosan és egyértelműen erre inkább csak a XVII. században írott levelek mutatnak, amelyeknek már kevés közülük és közösségük van és lehetett a szigetvári hőssel. Mégis a XVI. század vége felé is két levélből is vonhatunk le bizonyos következtetéseket egy meglevő fejlődőben levő kereskedelem csíráira. Az egyikben: »Mi Zrínyi Miklovs úr« nem egy birtokát, hanem a favágás jogát adományozza Nikola Supannak,³³) a másikban,³⁴) amely különben adománylevél és záloglevél, Zrínyi György azzal határolja el adományozását, hogy az átengedett jövedelmek közé nem érhető Ozalj kereskedelmének országos jövedelme is. Ez a levél világosan utal a kereskedelemre az ozalji Zrínyi-birtokon. Az elsőből viszont csupán következtetni lehet az egykori bakari tengerparti erdők kitermelésére a kapott jog alapján (helyükön ma karsztos sziklák vannak) valamint a kitermelt fa kikötőbe és valószínűleg Olaszországba, Veneziába szállítására.

Az első levél, amelyben határozottan kereskedelemről, egyes kereskedelmi ügyletekről, üzletről van szó — szintén Bakart említi és a bakari kereskedőket.³⁵) Újra a már jól ismert Čikulín kap benne megbízást arra vonatkozólag (Baliardić, másik jó ismerősünk kell, hogy átadja a megbízást), hogy a Bakarban megmaradt posztó ügyében intézkedjék, elégítse ki vele a

biztosokat (talán Ferdinánd megbízottait?!), de fizetése meg egyúttal a Ferdinándnak juttatott puskaport (amelyet valószínűleg Zrínyiek, Baliar-diéék használtak fel az uskokok ellen, de az uralkodó nevében).

A következő kereskedelmi tárgyú levélben már a kereskedelmi erkölcsről — annak a főurak közötti hiányos, még ki nem fejlődött voltáról — is szó esik,³⁴) amennyiben, a levél szerint, gróf Frangepán György (azaz Juraj) nem szállította le, legalábbis nem időre, a Juraj Zrínyinek szerződésileg lekötött juhokat.

A fa- és állatkereskedelem mellett, hamarosan kifejlődött a posztó-, szövet- és általában szőtteskereskedelem is. A már említett (vesztegetésre használt?!) bakari posztóról szóló levél után, az első ilyen iratban »Zrini Miklous« intézkedik Cikulin útján: küldjön bársonyt, posztót stb. Petar Peranski címére.³⁵) Ezt a levelet azután számos hasonló vagy azonos tárgyú rendelkezésközvetítés követi. Így például Zrínyi Miklós neje, Nádasdy Anna is Cikulinhoz közvetíti Sécitković Farkas szövetrendelését Bakarba,³⁶) majd hamarosan Milovec Miklós fog rendelni skarlátot,³⁷) Darabos István szövetet, azzal, hogy — ha itt nem volna — hozassa meg az árut Velencéből. Majd Juraj Babonici ruhaanyagot rendel stb. Számos egyéb megrendelést is közvetítenek ezek a bakari Cikulinnek szóló megbízások. Maga Cikulin és helyettese, Martin Sandrić — kinőve a Zrínyiek keze alól — kezdenek már a maguk szakállára is kereskedni. Akadunk emiatt olyan levelekre is, amelyek ennek elébe szeretnének vágni.³⁸) Zrínyi Miklós például arról értesíti I. Cikulint, hogy a velencei kalmár már több ízben kérte Cikulin adósságának megtérítését. Azért szigorúan meghagyja neki és Sandrićnak, hogy soha senki rendeletére se küldjön árut (marhát), kivéve mindig és egyenesen az ő (Zrínyi) saját kezűleg aláírt rendeletére.

A rendelőlevelek egyre szaporodnak.³⁹) Az egyik szerint mind Nádasdy Anna, mind Vogronovački neje is megkapta a küldött szőtteket. A kitűzött terminusra fizetni is fognak. Nádasdy Anna (talán) átvette férjétől a kereskedelem irányítását, mert az egyik levélben arról ír Cikulinnak, hogy a jószág nem pusztul el, míg a megbízott meg nem érkezik, hogy Bakarban és Grobnikban átvegye az állatokat.

A Frangepánok, ha itt róluk természetesen nemigen történik is említés, szintén folytatnak kereskedelmet, amint azt például Frangepán György egyik levele is bizonyítja, amelyre — érdekessége miatt, s mert a Zrínyiek bizonyára hasonló módon jártak el — itt legalább is utalunk.⁴⁰) Bármilyen árurol lett legyen is szó, rendeli el a főúr, azt csakis az ő váraiban, városában adhatják el, különbeni lefoglalás, elkobzás terhe mellett, mert minden másutt eladott árut csempészésnek fog tekinteni és 200 dukát pénzbírsággal fogja az ilyen kihágást sújtani.(!)

A kolostorok is kereskedtek, és ha az ügyletek intézését magát másokra bízták is, annak hasznosságát biztosítani igyekeztek a maguk részére. Így a már említett Zrínyi Petronilla, mint a klarissák abbatisája maga is intézkedett kereskedelmi ügyekben, azzal, hogy megelőgszik a vételár egy részével, 1000 arannyal is, a kolostor számára.⁴¹)

*

A kereskedelmi és hitelügyletek nem csupán egy bizonyos »magán-tisztviselői« réteg, gazdasági hivatalnoki kar kialakulását feltételezik, hanem egy olyan megbízott, bizományos réteg kifejlődését is, amely egyúttal a gazdatiszti, jószágkormányzói feladatkörben is tevékenykedett, de hovatovább teljesen a hitel- és kereskedelem felé fordult, és csíráját alkotta az újnemesi, újbirtokosi rétegnek, amely egyúttal az uzsora- és kereskedelmi tőke kezdeteire és a tőke első képviselőinek megjelenésére is rámutat. Ez a réteg, amint ezt már láttuk, hovatovább önállóul és függetlenül magát a Zrínyi—Frangepánok (Ungnádok—Erdődyek stb.) főúri osztályrétegétől, amely perze szintén »újnemesi«, polgárosodott feudális réteget képvisel már (akár a Thökölyek, Rákócziak, Nádasdyak is, akikkel különben valószínűleg rokoni, politikai és gazdasági kapcsolatban áll is!)

E »hivatalnoki«, azaz »tőkés«, újnemesi réteg kialakulását a Zrínyi-birtokokon már az eddigi anyag is láttatta. Inkább csak emlékeztetni kívánok

itt a már tárgyalt levelekre, s esetleges újabb adatokra hívnám fel egyúttal a figyelmet. Szó volt például eddig is Mihalj Dešićről, »tengerparti városaink kapitányáról«, aki Grobnikban a tengerparti városkában kapott házat, malmot stb., s aki már a szigetvári hóstól is részesült adományokban hú szolgálataiért,⁴²) akárcsak Piero Dento is, akit a szigeti Zrínyi Miklós tett meg Grobnik, Hrelin és Bakar kapitányának, és ottani birtokossá is egyúttal, de aki elszámolások pénzügyi viszonyban is állott Szigetvár urával. Halálakor özvegyének elengedték a fennmaradt, elszámolások viszonyból eredő adósságot, és ez a pénz az özvegy és utódai kezén valószínűleg bizonyos tőkeképződést eredményezett, akárcsak már az elszámolások viszonyban levő kapitány kezén is. Ugyancsak ismert már előttünk a Čikulin család tevékenysége. A Čikulínok (Chicolino?) a tengerpart menti birtokok jószágigazgatói, egyúttal azonban részt vesznek a kereskedelmi és hitelügyletekben is és pedig több nemzedéken át! Azon vannak, hogy — a tilalom ellenére is — a maguk szakállára is kereskedjenek. Čikulín bokros teendői annyira elágazodnak és megsokasodnak, hogy már 1610. március 21-én megbízást kap egyik családtagjuk (éppen azzal, amikor az ujjára koppintanak, mert önállóan kereskedett!) arra is, hogy mint helyettesét szerződtesse rendes fizetésért M. Sandrićot, és bizza meg a kölcsönüzletek és a számlák, faktúrák intézésével. Sandrić e napig grobniki porkoláb volt, most új hivatalában természetesen fizetésemeléssel kezd meg működését.

Már másnap⁴³) újabb levelet kap J. Čikulín. Ebben megbízója elismeri a Bakar, Hrelin, Drivenik, Grisan, Brbir, Grobnik városokra vonatkozó elszámolását. Viszont⁴⁴) egy későbbi levél szerint Sandrić elszámolásába Čikulinnal »tévedések« csuszta bele. E »tévedések« alighanem szándékosak lehettek, és bizonyára nemcsak Sandrićnak, de Čikulinnak javát is szolgálták, mert⁴⁵) Čikulín hamarosan azzal lesz kénytelen mentgetni magát, hogy mindenkor hűséges szolgája volt a Zrínyieknek, ha az emberek, persze, sok mindent beszélnek is róla, de ezek csupán kitalált híresztelések, például arról, hogy ő talán drágábban árusítja, számítja az árut a megszabott árnál, vagy talán drágábban adja azt, mint a velencei kalmárok. A szóbeszéd ellenében ő okmányokat ajánl fel és tud felmutatni mentségére. A végleges elszámolásra mégis új terminust kér, felhozva azt is, hogy ellenségei tönkretesznek, mert valóban komoly kára származna abból, ha ezentúl (büntetésből!?) nem utazhatna többé a latin országba.

Körülbelül ugyanebben az időben hallatnak magukról újra a már ismert Dešićek is⁴⁶) akik már Zrínyi Miklós ősétől megszülettek birtokadományban 1570 dukát kölcsön fejében. A pénzt azonban akkoriban nem közvetlen a Zrínyieknek, hanem egyes kereskedőknek fizették ki, akik azután különböző »marhákat«: prémet, posztót szállítottak. Most — talán a kereskedelem útján jutva készpénzhez — visszaváltanák a Zrínyiek a birtokot 2000 dukát nyújtásával.

Egyként érdekelheti mind a horvát és vajdasági, mind pedig a magyarországi tudományt »Bachyan Ferenač« (Bačan, Batthyány) és a Zrínyiek viszonya is.⁴⁷) Mint a Zrínyiek egyik jószágigazgatója, ő osztja fel ugyanis a Janković-hagyatékot s válik maga is főúrrá, olyan főúrrá, aki szerepet játszik Horvátország és Bácska hitéletében is a XVIII. században. Hasonló szerepük van a Klasnicoknak is, akikről már szintén megemlékeztünk.

Frangepán, mint tudjuk, adott már Klasnicnak megbízást oly kincsek visszaszolgáltatására, amelyeket a Perušići Imro Mudrić harambasa csapata rabolt el.⁴⁸) Újabb levelében gróf Thersazki a Dobra menti Novigrad ügyében elrendeli Klasnicnak, hogy fizesse ki Vuk adósságait, állítson be azonkívül a malomba új malomkövet oly módon, hogy a malom jövedelme ezáltal ne csökkenjék. Tartsa egyúttal készen számára a hídpenzeket és egyéb jövedelmeket is.

Dešićek a XVII. század folyamán továbbfejlődtek mint az uzoratók képviselői.⁴⁹) Így gróf Zrínyi Katalin is megerősíti az egyik Dešićet birtokában az 1000 rajnai forint fejében, amit Dešić bécsi útjára kölcsönzött. Ugyanígy teremtettek a Čikulínok is oly tőkés dinasztiát, amely a XVII. század végén is kereskedelmi és hitelügyleti kapcsolatban állott »Petronila a Zrin abbatisa«-val, a klarissa rend főnöknőjével.⁵⁰)

1666-ban a Frangepánok, Zrínyiek még maguk intézkedhetnek, így például a Dobra menti Novigrad építésének ügyében — egyes meghatalmazottak útján — elrendelve például a mesterek készpénzben való fizetését is;⁵¹⁾ a volt katori »matróz«, Mata Buharin már a császári megbízotthoz fordul, tőle kér raktárhelyiséget a tengerparton, hogy ott szabadon kereskedhessen a fizetendő császári adó fejében.⁵²⁾ 1671 után már csak Zrínyi Petronillának, az apácafőnöknőnek van arra lehetősége, hogy — kolostora élén — kereskedelmi és hitelügyleteket bonyolítson le.

*

Mindezek a polgári- gazdasági, pénz- is hitelügyletek, a pénz- és áruviszonyok kialakulása a feudális birtokokon természetesen kihat az elnyomottak osztályharcára, a Gubec Máté tüzes trónra ültetése és tüzes koronával való megkoronázása meg a XVIII. század parasztfelkelései közötti időszakban is, és nemcsak az örök ellenfelek (Zrínyiek és Erdődyek) közti konkurenciális, feudális egymás elleni áskálódások és harcok folyománycsképpen (amelyek talán nem is voltak csupán és tisztára hűbéri, de némileg polgári jellegűek is!)? Ebbe itt persze nem bocsátkozhatunk, mert még jó-részt terra incognitát képez.)

Az első parasztmozgólódásról a mi időszakunkban és területünkön (Matija Gubec felkelését az egykorú levelek nem említik, mert a Tahy-Gregorianec-Henning birtokokon dúló harc valószínűleg nem érdekelte Zrínyiéket.) csupán 1636-ban kapunk híreket.⁵³⁾ Itt sem kimondottan a lázadó parasztokról van szó, inkább csak az ellentáborról, amely annyira elnyomja a parasztokat, úgy erőszakoskodik velük Ozaljban és környékén, valamint a tengermelléken is, hogy számítani lehet az elégedetlenség elemi kitörésével. Lovrinčić például erőszakkal kisajátította a Frangepánok egyes birtokrészeit és jobbágyait, a Draganićiak viszont már panaszkodtak is az ozalji hivatalnokok ellen — mint a »Communitas Draganichiensis« tagjai — mert azok erőszakoskodnak velük érdeikben (talán a fakitermelés és fakivitel előmozdítása céljából?!)

Az 1650-es években azután valóban kitör az elégedetlenség. A Zrínyiek-Frangepánok (az Erdődyekkel ellentétes módon is, de ezzel sokszor éppen az Erdődyek ellen fordulva) a maguk némileg leszerelő, konciliánsabb módszerével fognak ekkor már a lázadás leszereléséhez.⁵⁴⁾ Egyik levelében gróf Frangepán György elrendeli a brežicei Lipskieknek: engeszteljék ki a népet, szolgáltassanak neki igazságot, és csillapítsák le ezzel a lázadókat. Egy év múlva Zrínyi Miklós horvát bán fejezi ki csodálkozását levelében afölött, hogy a sisaki parasztok nem törődnek saját javukkal, és lázadásban keresik a kiutat, megtagadva mind a robotszolgáltatást, mind pedig az egyéb szolgáltatásokat is természetben vagy pénzben (»nego zo vsemo skoro slobodni hočete biti« — »hanem hamarosan teljesen szabadok kívántok lenni«), s ezáltal egyesek életét is veszélyeztetik. Éppen ezért engedelmességre szólítja fel a parasztokat, mert különben (s ez már nem mutat a konciliáns, leszerelő családi politikára!) »rettenetes törvénnyel fogja őket alázatossá tenni.«

Ugyanebben az évben Vuk Frangepan parancsára, embere és megbízottja, Daniel Porubski új telepeseket csábít Bosiljevo területére (ahonnan a jobbágyság valószínűleg »eluskočiztak«, azaz elbujdostak, kóborrá váltak a lázadás idején), és pedig »Krajinc«-okat és »Vlah«-okat, azaz szlovéneket és szabad szerbeket (szerb hajdú- és grancicsarabem) igyekezve egyúttal eleget tenni ura és megbízója ama rendeletének is, hogy felírja őket az úrbérlistára mint jobbágyságot, valószínűleg megadva azért legalább az ilyenkor szokásos könnyítéseket is a jobbágysorba tört, szabad parasztoknak.

Az ötvenes évek intézkedései valószínűleg nem bizonyultak elég hatásosaknak, mert 1661-ben már újabb parasztmozgalmakról kapunk hírt, ezúttal a Božjakovina falvaiból. Petar Zrinski kénytelen újra rendezni a jobbági szolgáltatásokat, hogy ezúton leszerelje a nyugtalanságot; mégis legföljebb is kis könnyítésekről lehetett szó, mert a levél egyúttal arra is felszólítja a parasztokat, hogy ne tagadják meg a robotot és egyéb szolgáltatásokat.⁵⁵⁾ A feudális terhek tehát megmaradnak.

Azért vigasztalóbbat is mondhatunk a költőtestvérpárt adó Zrínyiekről a korábbi időszakokból is (természetesen Miklósról és Petarra gondolok itt, akiket így nevezek — magyarul és horvátul —, mert Miklós magyarnak tartotta magát, és főként magyarul írt: míg Petar mint horvát író Miklós írásait horvátra fordította). Habár igen kevés levélre akadunk a tisztára horvát nyelvű gazdasági iratok között, amelyek könyvrendelést is tartalmaznának, mégis úgy érzem, kötelességem felhívni a figyelmet erre a néhány levélre is. Az egyikben gróf Zrínyi Miklós »Bakar s többi tengeremelléki városunk« jószágkormányzóját, Julio Chikolinot, jól ismert Čikulinunkat azzal bízta meg, szerezze meg és küldje el számára Bakarból Csáktornyára Dominko-Dinko Zlatarić legújabb könyvét.

Az itt ismertetett levelek megadják a lehetőséget annak a hipotézisnek, amelyre persze csupán a jövő kutatómunkája fogja a teljes (?) bizonyító anyagot szolgáltatni. Ezt a hipotézist körülbelül így fogalmazhatnók meg: A Zrínyieket—Frangepánokat (Tahyakat, de főleg Grubarokat, Ungnádot, Erdődyeket) körülölelő XVI—XVII. század már a feudalizmus hanyatlásának korszaka, és átmenetet képez a kapitalizmusba, annak kialakulását segíti elő a feudális keretek között, amint ezt már Mijo Mirković is látta és jelezte. Az itt érintett ügyletek is erre mutatnak, és erre mutatnak az itt fel nem ölelt adásvételi szerződések, kötelezvények, záloglevelek, jobbágyfelszabadítások, árurendelések, ármegeállapítások stb. is, ugyanúgy, mint a fokozódó árukivitel és árubehozatal, általában a külkereskedelem Bakar és Venezia, a két kikötő között. Ezekre a polgári ügyletekre, az egész ügyvitelre oly alkalmazotti, (pénzben) fizetett, de feudális mód is jutalmazott (lényegében polgári, formájában még sokban feudális) tisztviselőkar alakul ki a főúri »birodalomban«, uradalmakban (a birtokokon, manufaktúrákban, kikötőkben), amelynek minden lehetősége megvan arra, hogy az új, polgári osztály csírájává fejlődjen a régi főúrral, de abban az időben már »újnemesekkel«, együtt alkossa meg — ha megadják nekik a további lehetőségeket is a fejlődésre (ami persze ritkán fordult elő, de ami különösen nem válhatott valósággá a hamarosan tönkretett, sőt jórészt kiirtott Zrínyieknél és Frangepánoknál) — az új tőkés osztályt, esetleg új társadalmi rendszert is a jelzett vidéken.

Cabar és Bakar, Ozalj és Csáktornya (akár Samobor is) a hűbérurak, várurak környezetében kifejlődő kereskedelmi és uzsoratóke, sőt manufaktúrális tőke, ipari tőke fejlődésének, színhelyei az angol értelemben vett »újnemesi« érdekkör kialakulásának színhelyei.

Bizonyos — ha az ez ideai politikai irányvonal is érdekelne bennünket, legalább annyira mint Judith Petronilla Zrínyit —, hogy ez az új irányú fejlődés előbb-utóbb a központi hatalom és a polgárság érdekközösségére vezet, azaz kialakítja az állami központosítást, a centralizációt — esetleg az abszolutizmust — rendszerét. Hogy ez a rendszer hol alakul ki, az a mindenkori helyzettől függ. Kialakulhatott volna a centralizált állam (más körülmények között, amelyeknek elemzése azonban nem lehet itt és a mi feladatunk) a Zrínyi—Frangepán »birodalomban« is, nem csupán a Habsburgok körül. Bizonyos, hogy, mondjuk, Zrínyi Miklós, a költő európai politikát folytató a nagy nyelvtudását egyebek között arra is felhasználta, hogy Machiavellit és Milont is eredetiben olvassa. Ennek bizonyára megvolt a maga oka és célja, célzatossága is. A Habsburgok nyugati országaiban a polgárság azonban sokkal erősebb volt, számosabb volt, magasabb fejlődési fokon állott. Mindez, valamint a Habsburgok szempontjából győzedelmes török háborúk a centralizáció központját Bécsbe tették át.

A Zrínyiek (Frangepánok, Ungnádot, Erdődyek, Thökölyek, Rákócziak) körül még csak az új osztály és új rendszer csírája alakulhatott ki. Ezáltal helyzetük provinciálissá vált. Ez volt az oka, egyik oka, de fő oka annak, hogy lázongásaikat — és némileg joggal! — feudális természetűnek, jellegűnek tartja mind a horvát, mind pedig a magyar történetírás jó része.

Mégis, az itt ismertetett iratok is arra mutatnak, hogy ez a társadalom már átmenetet képezett (ha még első csirájában is csupán) a tőkés rendszer, a polgári társadalom felé, habár természetesen még a feudálisizmus keretei között is, amikor még nincs tulajdonképpeni polgári osztály, amikor a fejlődés főhordozói valóban még a főurak és azok tisztikara, tisztviselő-kara. Így is egészen biztosra vehető, hogy a Zrínyiek (s a többiek) harca a Habsburgok ellen nem csupán feudális alapokon nyugodott, hanem polgári elemeket is hordott már méhében. A polgári konkurencia is megnyilvánult a politikai harcokban, akárcsak a feudális versengés és feudális önállóság, önállósulási törekvés is.

Még egy, eddig be nem bizonyított szempontra, de lehetséges szempont-ra felhívnám itt a figyelmet. Alakulóban, fejlődőben volt ebben az időben a nemzeti érzés és öntudat is, ha persze ugyanúgy még csupán csirájára akadhatunk is ennek az érzésnek és öntudatnak (horvát és magyar reformáció, Zrínyi Miklós és Petar Zrinski írásai stb.). Bizonyos, hogy az abszolutizmus ebben a korban a haladást képviselte a feudális visszatartó tendenciák ellenében. Mégis meg kell különböztetni — mondjuk — XIV. Lajos (tisztára francia) abszolutizmusát — amely csupán társadalmi alapokon nyugodott — a Habsburgok abszolutizmusától, amelynek ellenében (mert több nemzetet, persze még csupán csirájában meglevő nemzetet fogott egybe egy közös, de csupán német abszolutizmus alatt) egyes más abszolutisztikus — helyesebben talán: centralisztikus és centralizáló — központok kifejlődése is elképzelhető, ha ezt a helyzet úgy hozta volna magával, ha ezt a gazdasági-társadalmi fejlődés a tárgyalt területen lehetővé tette volna. A Habsburg-abszolutizmus — minden társadalmi haladó volta ellenére — negatív, visszatartó elemeket is hord magában. Ami más szóval azt jelenti, hogy a Zrínyiek harca (s a többiek harca) a Habsburgok ellen szintén átmeneti jellegű, főleg még feudális, de egyrészt (sőt jórészt) már polgári meghatározottságú, s ezzel (társadalmilag és nacionálisan) haladó jellegű is, minden visszatartó tendenciája ellenére is.

Ilyes gondolatokat ébreszt az itt is ismertetett okmánytár a kutatóban. Ezek a gondolatok persze még csupán oly hipotézist képeznek, amelyet a későbbi kutatás van hivatva esetleg hipotézisből tézissé emelni.

Bizonyos, hogy igaza van Mijo Mirkovićnak, amikor azt a tételt állítja fel, hogy a kelő polgári viszonyok kétféle politikát tettek lehetségessé: Habsburgi és Habsburg-ellenes (kuruc és labanc) politikát. Mégis: mindkét politika — az abszolutizmus felé is vezethetett (mindig a centralizáció értelmében), persze különböző központok kialakulását eredményezve — tehetjük mi hozzá Mirković véleményéhez. De mindezt még nem tudnók, tudjuk be is bizonyítani!

Mindezt csupán egy intézményes jugoszláv—magyar közös szervezésű kutatómunka bizonyíthatná be vagy dönthetné meg.

J E G Y Z E T E K

1) Emil Laszowski: *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI i XVII stoljeću*. Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. [Okmányok (szó szerint: anyag) Horvátország XVI. és XVII. századbéli gazdasági történetéhez. A Zrínyiek és Frangepánok nagy feudumainak válogatott okmányai.] *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. I* (Horvátország gazdasági történeti okmánytára, I. kötet.) Szerkesztette Mijo Mirković akadémikus. JAZU (Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umetnosti = Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia), Zágráb, 1951.

2) Mijo Mirković itt kihangsúlyozza, hogy Laszowski — a gazdasági történetírás számára nyújtva anyagot — sem feledkezett meg a nationális kritériumról sem, mely az anyagválogatásban vezette. Tulajdonképpen azt akarta bizonyítani, hogy a horvát tengerpart már a Zrínyi—Frangepán hagyományok értelmében sem lehet olasz, csakis horvát. Ez okból csupán a horvát nyelvű iratokat, főleg a két család gazdasági tárgyú magánleveleit iktatta be okmánytárába. Ezeknek nyelve régies, népies (kajkavština) horvát nyelv, itt-ott néhány latin, magyar vagy német szóval tarkítva. Meg kell jegyezni: a magánlevelek is azt bizonyítják, hogy a XVI—XVII. században a feudalizmus hanyatlóban volt s megintult — keretei között — a kapitalizmus fejlődése. Ebben is van a gyűjtemény jelentősége. Világos, hogy a modern, marxista történetírás ezzel nem érheti be, és kötelessége átkutatni a *Zágrábi Állami Levéltár (Državni arhiv Zagreba, DAZ)* Zrínyi-fondját, amely sok, eddig még hiába feltett kérdésre fog válaszolni. Vonatkozik ez a válaszadás mind a gazdasági és politikai, mind pedig az irodalomtörténet és filológia kutatóinak kérdéseire is. A Zágrábi szerb-horvát és más nyelvű anyag közelebb hozhatja a Zrínyi-kutatást céljához, miközben nem hanyagolhatja el a magyarországi kutatómunkát sem. Mindez azonban — mint sok más közös kérdés is — feltételezi a két ország tudományos munkásainak intézményes, intézményesített együttműködését, a tudományos intézmények egymás elől való elzárkózásának megszüntetését. Nem lehet feladatom kitérni itt e közös kérdésekre, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy az 1918—1921-es pécs—baranyai megszállás történetének kutatását is csak az új intézményes együttműködés teheti eredményessé.

Különben a Laszowski-féle gyűjtemény az 1493—1691. éveket öleli fel, sajnos, a XVI. századból csupán 16 irat közül.

3) 1567. X. 31-ről keletve. Az aláírások szinte levélről levélre változnak: Hol *de Zrino*, *de Zrin*, hol a *Zrinio*, a *Zrini*, *Zrinyi*, hol *Zrinskinek* írják magukat alá a család egyes tagjai, s a keresztnévek írásmódjában is nagy a változatosság. Így például a számos Zrínyi Miklós hol Nicolausként, hol pedig mint Miklovus, Miklovs, Miklovs vagy már Miklósként írja magát alá. Mindezzel, s a levelekben horvátosan írt magyar szavakkal (lovas, orság stb.) sem kívánok foglalkozni. Rábízom ezt nyelvészeinkre, akik — ha e célra magyar sajtót kapnak — nagy örömmel hajlandók feldolgozni ezt az anyagot. (Mindezt még 1964-ben írtam. L. P.)

Bakar, a Rijeka (Fiume) melletti kis kikötőváros, (olasz nevén egykor Buccari).

- 4) — 1570. XI. 14-ről, Ozaljból keletve.
- 5) — 1575. III. 24., Kanizsán írt levél.
- 6) — 1570. XII. 25., Ozalj.
- 7) — 1585. III. 3.
- 8) — 1707. XII. 25.
- 9) — 1624. X. 19.
- 10) — 1630. V. 17., Csáktornya.
- 11) — 1648. IX. 2.
- 12) — 1650. III. 15. Thersazki=Trsat-ski gróf, azaz Frangepán.
- 13) — 1673. V. 15., szóval már az összeesküvők kivégzése után kelt levél.
- 14) — 1659. VIII. 15., Ozalj.
- 15) — 1574. II. 1., Csáktornya.
- 16) — 1575. VII. 27.
- 17) — 1577. XII. 15., Ozaljból keletvezt ügyirat, amely bizonyította annak, hogy már a szigeti időkben is szerepet játszott a pénz, s hogy a Zrínyiek már akkor is bizonyos közös pénzügyletek útján is kapcsolódtak például a Farnkašićokhoz. Ezeknek az ügyleteknek szétbogozását az utódok azután saját embereikre bízták, akiktől mint hitelzőktől függtek is.
- 18) — 1598. XI. 16., Csáktornya.
- 19) — 1604. III. 14.
- 20) — 1600. III. 29., Csáktornya. Ballardic jóságkormányzó neve is szerepel egyes hitelügyletekben, amint a Cikulinok is jóságkormányzói lesznek a Zrínyieknek a tengermelléken, valamint kereskedelmi ügynökei és társai is egyúttal. Ezek a levelek mutatják leginkább az újnemesek és új, tőkés osztály csírázását.
- 21) — 1609. V. 22., Csáktornya.
- 22) — 1609. XI. 13.
- 23) — 1610. II. 22.
- 24) — 1613. XI. 6.
- 25) — 1615. IV. 3.
- 26) — 1615. I. 10.
- 27) — »senki se bántsa (zavarja birtokában) embereink közül«. Itt is egy élfhorvátosodott magyar szót használ Zrínyi Miklós a horvát szövegben.

- 28) — 1637. X. 24., Ozalj és 1639. VI. 12., Bakar.
- 29) — 1653. III. 6., Ozaliban Comos Petrus a Zrin zálogosít el egy birtokot Hranilovičnak és nejének. Ana Vojnovičnak 2200 rajnai forintért. 1670. VI. 13-án Csáktornyán gróf Zrínyi Katalin erősíti meg Juraj Dešičet egy zágrábi birtokában (ami arra mutat, hogy a Zrínyiek nem adták vissza a Dešičeknek a régi kölcsönt!) az újonnan hitelezett 1000 rajnai forintért, amire azért volt szüksége Katalin grófnőnek, hogy (1669-ben) lányát, Rákóczi Iionát meglátogathassa. »Senki sem zavarhatja őt meg e birtoklásban« — teszi hozzá gróf Zrínyi Katalin, Rákóczi Iiona anyja.
- 30) — 1685-ben, majd 1688-ban már kamatra és elismervény ellenében tisztára polgári ügylet útján jut hitelhez a kolostor részére, annak pecsétjét is ráútve az iratra, akár az 1690-es kölcsön felvételekor is. Viszont 1694. II. 6-án Zágrábban gróf Rátkay Zsigmondtól vesz fel — nem kölcsön! — saját pénzéből, ami a grófnál van kamatra elhelyezve 1693 terminussal. Ilyen irat több is található ebből az időből.
- 31) — 1585. IV. 6., Bakarban, a kikötőben.
- 32) — 1598. XI. 16., Csáktornya. E levélben hitelügyletről is van szó, így hát már hivatkoztunk rá egy ízben.
- 33) — 1600. XI. 30. Itt először említik a »senji uskok«-okat (bujdosó, kőborszerd, majd Senjben, a tengerparton megtelepedett oly elemről van itt szó, amely megvetette a lábát Senjben, kalózkodásra adta magát, harcolt a főurak ellen, de ugyanúgy, mint fegyveres kőbor hadsereg, felhasználhatta magát a főurak vagy a Habsburgok által is — a felkelő jobbágyok ellenében, akár a hasonló kozákelem vagy egyes hajdú és kuruc alakulatok is), akik ellen védekezésre szólít fel és arra, hogy küldjenek értesítést mozgólódásaiukról Ferdinándnak is. Csak azután tér ki a levél a kereskedelmi ügyletre.
- 34) — 1601. III. 4.
- 35) — 1608. XI. 8., Pozsony.
- 36) — Már másnap, 1608. XI. 9-én még Pozsonyból írja ezt a levelet Nádasdy Anna.
- 37) — 1609. IX. 2., 1609. X. 8., 1609. X. 17., 1610. I. 17.
- 38) — 1610. III. 21.
- 39) — 1610. VII. 14., 1611. IX. 12., 1611. X. 12., 1612. I. 23., 1613. I. 20. stb.
- 40) — 1653. VIII. 27., Bosiljevo.
- 41) — 1688-ból származó irat. Máskor pénzt vagy vaját kér, és hírvl adja azt is, hogy most jó alkalom van vaj- és gabonavásárlásra.
- 42) — 1570. XI. 14., 1575. III. 24., 1610. III. 21.
- 43) — 1610. III. 22.
- 44) — 1622. IX. 4.
- 45) — 1622. XI. 20.
- 46) — 1624. X. 19., Zrínyi Miklós levele, Vicko Dešičhez.
- 47) — 1628. III. 11., Ozalj. A XVIII. század folyamán Batthyány Ádám Bácskában szerepel mint hitelező és bírtokos.
- 48) — 1650. III. 15., V. Thersazki levele, majd ugyanennek a Frangepán grófnak levele Klasničhoz 1650. XII. 4-ről keltezte.
- 49) — 1670. VI. 13., Csáktornya.
- 50) — 1685-ből származó levél.
- 51) — 1666, ezek a frangepáni számlák a kor árait és béreire is fényt vetnek a frangepáni »birodalomban«. A Dobra a Gorski Kotarban zúg el Karlovac felé.
- 52) — 1672-ből szóló levél. Zrínyi Pétert stb. 1671-ben végezték ki.
- 53) — 1636. III. 3., 1636. IV. 29.
- 54) — 1653. XII. 16., Frangepán levele, 1654. IX. 21., Zrínyi Miklós bán levele. 1654. X. 9. újabb Frangepán-levél. Jaroslav Šidak is írt erről a viszonyról az összeesküvés idejéből. A Zrínyiek és Frangepánok parasztot megnyerni és őt Bécs ellen vezetni kíváló politikája nem annyira világos, mint Rákóczi hasonló politikája.
- 55) — 1681. III. 12.